

הצלב *

נסיה אורלוביץ-רזניק

ישבו זו ליד זו: האנקה, חברת קיבוץ ההכשרה בקראקוב, גבוהת-קומה, בלונ-דינית ותכולת-עיניים ולאח, נערה כבת-חמש-עשרה, כחושה, שענינה שחורות ושתי צמותיה — שחורות כפיה.

משפתחתי את הדלת, נפסקה שיחתן.

„הבאתי את לאה מנדלשטם לביתכם!“ הודיעה האנקה, כשהיא מחבקת בזרועה את גופה הכחוש של הנערה. „אני מקווה, שהיא תרגיש כאן בטוב. נכון רבקה?“ הילדה אינה עונה. עיניה נעוצות בקצה השולחן. שפתיה מכווצות, כולה מתוחה. עוד מעט ותפרוץ בבכי.

„הבטחת להחזיר אותי,“ — פותחת לאה בקול חסר-גוון וניכר שעל משפט זה חזרה כבר פעמים רבות.

„ודאי שהבטחתי ובהבטחתי אעמוד, אך כלום רוצה את לחזור כבר היום? עליך לנח, להסתכל, לחשוב. היום את עייפה. אבוא לבקר אותך בעוד שבוע-שבועיים ואם לא תשני את רצונך, אחזירך, ודאי שאחזירך.“

האנקה מדברת אליה וידה אינה מרפה מיד הילדה. העיניים מביטות ישר בעיניה. לאה שותקת. מגרונה נפלטת אנחה כקול המגיע מתהומות. היא צועדת אחרי למקלחת כנידון לתא-כלאו.

האנקה ואני נשארות במסדרון. מחכות.

„היתה זו מלאכה קשה,“ — מספרת האנקה. „כשהגעתי למנזר, היו הילדות בבית-הספר, שאלתי על וישיביבסקה מאריה. לנזירה התורנית סיפרתי, שהילדה היא בת-אחותי ובאתי לבקרה. ההתחלה היתה מוצלחת. ילדות התחילו להגיע מבית-הספר. יצאתי לקראתן.“

„איפה מארישה?“

הנערות הצביעו על שלוש בנות שהתקרבו בשביל. לא קשה היה לנחש מי משלושתן היא היהודיה.

„מארישה, שואלים עליך!“ — קראה אליה אחת.

היא נעמדה. הבנות הסתכלו בי בסקרנות. ולאחר שהמשיכו בדרכן, היו מפנות מדי-פעם את ראשיהן לעברי.

„אני דודתך, מארישה, באתי לבקר אותך,“ — אחזתי בידיה ונשקתי לה. הילדה עמדה נבוכה.

* מתוך הספר „אמא, המותר כבר לבכות“, שומד להופיע בהוצאת „מורשת“.

„איני מכירה אותך!“ — אמרה. בכל זאת הסכימה לשבת אתי ולשוחח. התיישבנו ליד תעלה בצדי הדרך.
 „מארישה, ספרי לי משהו מהבית. הזוכרת את עדיין?“
 הילדה שתקה. לא ענתה דבר.
 „האם את זוכרת את אביך? הוא היה אופה.“ — עזרתי לה להיזכר.
 „חיפשתי אותך כל הזמן. בקושי מצאתי. עכשיו כבר לא אעזוב אותך. אקח אותך לביתי, לביקור. אולי תרצי אפילו להישאר שם.“
 ובשטף הדיבור פניתי פתאום אליה ושאלתי:
 „הזכור לך, כי יהודיה את?“
 „אני?“ — קפצה כנשוכת נחש — „אני פולניה!“
 וכבר מוכנה היתה לברוח.
 „שבי ילדתי, אל תברחי.“ — אחזתי קלות בידיה — „שבי לאה מנדלשטם. את ודאי שכתה את שמך האמיתי, אבל אני זוכרת.“
 רק אז פרצה בככי מבולבלת היתה. מאותו רגע לא התנגדה לשום דבר. הסכימה ללכת אתי העירה, אבל רק ליום אחד.“
 הבעיה היתה, כיצד לקבל רשיון מאם־המינור. הלכתי אליה. נכנסתי בירכתי את האם: Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus!² והצטלבר תי. בקיצור, התנהגתי כנוצרית. המראה שלי עזר, כנראה, לא־מעט. ה„אם“ קיבלה אותי בסבר פנים יפות ואף־על־פי־כן לא רצתה לשמוע על נסיעתה של הנערה. „מחר הצגה ולילדה התפקיד הראשי. היום לא תוכל לנסוע.“
 „מחר בבוקר אחזיר אותה.“ הבטחתי.
 „כאשר היינו מעבר לשער, ידעתי, שהילדה כבר לא תחזור למקום הזה לעולם. בהנהגה־הראשית אמרו לי לגשת למינור ולהיודע, אם מצויה שם ילדה בשם מארישה וישניבסקה, איש לא פילל, שאצליח להוציא אותה.
 נכנסתי אתה לבית־קפה. קניתי לה דברי־מתיקה. אמרתי לה, כי אני יהודיה וסיפרתי לה על חיי. הקטנה התחילה להאמין לי. אחר זה הלכתי אתה לבית השיתוף של ההנהגה בלודז'. שם בילינו לילה אחד ועכשיו הגענו לכאן.“
 „קשה יהיה לקטנה“ הוסיפה האנקה. „אני אבוא לבקר אותה. אכתוב לה מכתבים. חבל שאינך מדברת פולנית, זה עלול להקשות על העניין.“
 האנקה נסעה. לאה נשארה.
 בימים הראשונים לא עוררה התנהגותה דאגה. אף־כי התהלכה בבית חיוורת ומבלי לדבר עם איש. בבוקר, כשהיו כל הילדים ממהרים למיפקד ולהתעמלות, היתה היא נעמדת בפניה, כורעת על ברכיה ומתפללת ארוכות. הצלב המוזהב, הכבד, היה תלוי על צווארה. בארוחות היתה לועסת את בלעה בלי חמדה. לכיתה היתה באה, יושבת, שותקת ושתי ידיה משולבות.
 לשווא הזמינו אותה הבנות בערבים לפעולות הקן. היתה מתאוננת על כאבי־ראש ומקדימה לעלות על משכבה. הספרים הפולנים שהבנות היו מביאות לה, היו מונחים מבלי שתציץ בהם. מדי פתחי את דלת הדר־השינה, הייתי מוצאת את לאה, שכובה במיטתה ועיניה פקוחות.
 2 יחא שם יזוס כריסטוס מבורך!

לשווא שידלתי אותה שתיכנס למרפאה להיבדק. כשהצלחתי יום אחד, להוליכה אל חיים הרופא, לא הסכימה להתפשט.

„איני רוצה“, אמרה, „שיבדוק אותי ככה, בבגדים.“

חיים רשם לה תרופות. היא לא הסכימה לבלוע את הכדורים.

„איני רוצה“, היתה מושכת בכתפיה ולא היה מקום לוויכוחים.

יום אחד היתה נכנסת אלי בשעה הקבועה ללמוד עברית. היתה רושמת מלים מספר בכתב-היד הברור שלה, קוראת מתוך הספר, נתקפת בכאב-ראש ומפסיקה. יום-יום אמרתי לה:

„תראי, ילדה, אין ברצוננו להכריחך לחיות אתנו. אם אינך רוצה, הגידי ונחזיר אותך למינור.“

„קלקלתם לי את הכול“, בכתה, „גם בלא-הכני היו החבירות שם מתלחשות ביניהן, שאני יהודיה. כיצד אחזור עכשיו? מה אגיד לנזירות? לאם המינור? היה עלי להופיע בהצגה. התפקיד הראשי היה בידי. קלקלתי את ההצגה וכיצד אחזור?“

„אם את שואלת לדעתי, אין את צריכה לחזור. במינור חיית בפהד מתמיד, שמא יודע להם, כי יהודיה את. עכשיו נגמרה המלחמה. אין מפני מה לפחד. מדוע את רוצה עכשיו לברוח מעצמך? מדוע אינך רוצה להיות מה שהנך: ילדה יהודיה, לאה לבית מנדלשטאם? מדוע אינך רוצה לשאת את השם שנתנו לך הוריך ביום היוולדך? אנחנו לא נישאר פה. בקרוב נצא כולנו לדרך. לארץ-ישראל. נחיה בין בני-עמנו. את תהיי יהודיה בין יהודים.“

„אין אני עוד לאה“, ענתה לי, „בלאה ירו. פעמיים אפילו. מדוע צריכה אני להיות לאה? מדוע?“ — שאלה אותי ברוגז. וכאשר לא באה תשובה מפי, המשיכה היא:

„שיקרת, כאשר אמרתי, כי אין אני זוכרת דבר. זוכרת אני כל פרט. זוכרת הכול. הלוואי ויכולתי לשכוח. איני יכולה. אני זוכרת את עליית-הגג בה נתחבאנו...“

עתה דיברה בלחש, מבלי להסתכל כלל בפני. „זוכרת, כיצד גילו אותנו, הורידו אותנו והובילו דרך כל הרחובות. היתה משאבה בשוק. העמידו אותנו על ידה בשורה ארוכה וירו. אני נפלתי. איני יודעת, כמה זמן שכבתי. בטוחה הייתי, כי מתי. פתאום נפקחו עיני מאליהן. ראיתי את השכנה שלנו, אשת החייט, עומדת על רגליה, מסתכלת בעיניים משונות ודם זב מלחייה. היא היתה פצועה. לילה היה וחושך מסביב. התחלתי לחשוב, שאולי גם אני חיה. קמתי. עמדתי על רגלי. האשה רצה אלי, חיבקה אותי, אימצה אל לבה. הלכנו שתינו אל הגיטו. אני זוכרת שהאישה לא הוציאה הגה מפיה. למרות שהייתי מבובלת, נזכרתי כי בשעה שהתחילו להוריד את כולנו, הסתירה אמי את שתי אחיותי הקטנות ואת אחי מאחורי הדלת, בעלייה, מצאתי אותם. היה לילה. עברתי בבתים הריקים. אספתי אוכל. אשת החייט עזרה לי להכין אותו. עשיתי את הכול וכל הזמן חשבת, שאין אני חיה, שאני ירויה.“

פניה של לאה מכוסים דוק. היא לוחשת את המלים כמתוך חלום.

„בפעם השניה היה הכול אחרת. אז כבר הייתי יחידה. ברחתי ממחנה“

העבודה בסטשוצה. התחילו מחסלים את המחנה. אני ברחתי בלילה. הסתובבתי יחידה ביערות. פתאום פגשתי אנשים. היו אלה פארטיזאנים טובים. הם לקחו אותי אתם. גרמנים עלו על עקבותינו. הובילו אותנו אל עמקי היער. העמידו את כולנו וציוו לחפור בורות. גם אני חפרתי. ירו. גם אני נפלתי לבור. שפכו עלינו סיד. היה לי חם, מחניק. הייתי רטובה כולי. נשארתי בחיים. הפעם הרגשתי בזה מייד. חיכיתי. אחרי שהכול מסביב נרגע, ניסיתי לצאת, להשתחרר. לא יכולתי. המשא היה כבד, לחץ עלי. פתאום הרגשתי יד מושטת אלי. תחילה נבהלתי. אחר־כך נאחזתי ביד ויצאתי. מולי עמד אדם מבוגר. פצוץ. לא דיבר דבר, אחז בידי וליווה אותי כברת־דרך עד קצה היער. אחר־כך רצתי לבדי. הגעתי אל גויים מכרים.

פתאום נזכרת הילדה בנוכחותי. מסתכלת עלי בעיניים קרועות לרווחה, שפתיה מכווצות:

„בלאה ירו פעמיים. אינני רוצה להיות עוד לאה.“ מודיעה היא לי ברורות. „אני רוצה להיות מארישיה.“

הנערה מגלגלת בידיה פיסת־נייר ודומה, כאילו כולה שקועה רק בזה. „ללאה מגדלשטם קרו עוד דברים רבים ואימים.“ שומעת אני את קולה. „לא סיפרתי אותם לאיש. פעמים רבות רציתי לספר לומר בשעת הוידוי. פחדתי. מעשה אחד אינו מש מזכרוני. כאשר חזרתי הביתה מהאקציה והאכלתי את הילדים, שכבנו כולנו לישון. בבוקר הלבשתי את אחותי הקטנה, חיה בת השש. שמתי עליה סינורון כחול, נתתי תרמיל בידיה. היא היתה בהירת־שיער ודומה לשיקסה. ליווייתי אותה עד הרחוב ואמרתי לה: „לכי אל הגויים, הסתתרי. הילדה לא בכתה. אני נשארתי רגע עומדת. הילדה הפנתה את ראשה. את העיניים שלה, את המבט הזה איני יכולה לשכוח“ — — —

„זה לא הכול“ אומרת לי לאה. היא נושמת כמתכווננת לצלול במים עמוקים. אני פוחדת לזוז ממקומי, להוציא הגה. עוברים רגעים, עד שאני שומעת שוב את קולה.

„בעת אחת האקציות הסתרתי את אחותי השנייה, בת־השבע־וחצי ואת אחי בן־התשע במיטה, מתחת לכסת. הייתי בת אחת־עשרה. נכנסו הגרמנים. עמדתי ליד הקיר עם אשת־החייט. הגרמנים אמרו לנו לצאת. שוטר יהודי היה אתם. ישנם פה עוד ילדים נזכר היהודי דווקא. חיפש, חיטט ומצא את אחי ואחותי. הגרמנים הובילו את כולנו. פתאום עלה רעיון במוחי, אני אראה לכם, היכן ישנם עוד יהודים, אמרתי לאיש־הגסטאפו. אם יתגלה שזה שקר, אירה בך, והגרמני כיוון את האקדה אל מול קודקודי.“

„הלכתי ראשונה. הובלתי אותם אל המרתף. היו שם מדרגות מתפתלות. באחת הפניות הסתובבתי פתאום, חמקתי מבין הגרמנים והתחלתי בורחת. לאה! לאה! צעקו שני הקטנים, שעמדו ליד המדרגות. ברחתי. לאה! לאה! הדהדו הצעקות באוזני ואני רצתי בכל כוחותי. נכנסתי לאחת החצרות הקרובות. קפצתי לבית, חשבתי שהוא ריק. שני יהודים הסתתרו בו. לאה! לאה! שמעתי את צעקות הילדים. רציתי לחזור אליהם. היהודים

תפסו בי, לא נתנו לזוה, החזיקו בכוח... אין אני רוצה להיות עוד לאה. איני יכולה לשמוע את השם הזה..."

הוספנו להיפגש מדי יום, מייד לאחר ארוחת־הצהריים, על מנת ללמוד עברית. היינו פותחות את הספר, קוראות בו קימעה. לאה היתה רושמת מספר משפטים במחברתה. עד־מהרה היה הספר נדחק הצידה ושוב נמשכה השיחה. תמיד היינו חוזרות אל אותו הסיפור עצמו. השתכנענו שתינו, שלאחות הקטנה, הבלונדינית נמצאה גויה השוכת־ילדים שאספה אותה לביתה. ידעתי כבר את מספר המדרגות שבהן ירדה לאה, את מראה הבית בו הסתתרה, את כל המלים שהשמיעה לשני היהודים וכל מה שהם אמרו לה. עזבו אותי, אני מוכרחה לחזור אל הילדים, מוכרחה... לא! את לא תלכי פה תישארי. להם כבר לא תוכלי לעזור ועל עצמך תביאי כליה. ידעתי, כי שני היהודים החזיקוה בכוח. לאה ידעה גם היא, שבסיכום אגיד לה אני: „לא, לאה, לך לא היתה כל ברירה!" הגרמני היה עומד בדיבורו, הוא היה יורה בך משהיה נוכח, כי אין יהודים במרתף. הרי רק חמש מדריגות נשארו לרדת. חמש..."

עיניה הגדולות של לאה היו מסתכלות בי בשעת הדיבור. היא בלעה כל מלה שיצאה מפיה. „לא היתה כל ברירה."

לפעמים היו מתוספים פרטים חדשים לסיפור המרכזי. פעם נזכרה לאה בדברי אמה: „לאה, דו וועסט אפילו אין פייער ניט פארברענט ווערן, דו וועסט אלץ אריבערבלעבן". מלים אלה זכרה להגיד ביידיש.

יום אחד סיפרה לי לאה בפרוטרוט, כיצד יצאה למחרת, בבוקר השכם, מאותו בית, שבו הסתתרו היהודים. יצאה ובחוץ עמדו פועלים. הם חפרו בהריסות הבתים, חיפשו שם יהודים מסתתרים. מפיהם נודע לה, כי את אשת החייט עם שני הילדים הובילו הגרמנים. הם לא ידעו בדיוק, לאן. לאה שוטטה בדרכים, עד שהגיעה אל גויה מכרה, בכפר הסמוך לחלם עירה. שם נודע לה, כי אביה חי ומסתתר בביתו של גוי.

לאה השגיחה, שאני תמהה: חי? הכיזד? היא מיהרה להסביר לי:

„אז, באקציה הראשונה, הרי הסתתרנו בעליית־הגג. היה שם צפוף, צפוף מאוד, כי באו אל העלייה שלנו כל הדודים והדודות עם ילדיהם. ביניהם היו גם תינוקות. אבא סגר את העלייה, הסווה את הכניסה ובעצמו ירד למטה. בתוך תנור־האפייה התקננו פעם חור. איש אחד יכול היה על־נקלה להסתתר שם. אבא הסתתר באותו חור. בת־דוד אחת עם ילדתה הקטנה הגיעו מאוחר מאוד. כבר לא יכלו להספיק לעלות אל העלייה. היא הסתתרה עם ילדתה הקטנה מתחת לגיגית הפוכה במסדרון. אותן גילו ראשונים. ירו בהן במקום. נו, ואבא נשאר במקום מחבואו."

האב לא האמין למראה עיניו, כאשר יום אחד הופיעה ילדתו. הוא אסף את הבת אליו, שניהם מצאו מקום־מחבוא מצויין, במרתף. דיירי הבית לא ידעו עליהם כלל. במרתף היו תפוחי־אדמה. עמדה שם גיגית ושני דליים. בדליים היו מי־כביסה. בלילות אפשר היה לבשל במים הללו תפוחי־אדמה. הכול היה טוב ויפה,

3 לאה, אפילו באש לא תשרפי, את תבלי את הכל.

עד שהגויים התחילו חשים, כי מישהו גונב תפוחי־אדמה, התחילו לחוש גם בריחות, ואז... מוכרחים היו לברוח.

גוי מפר מצא בשביל לאה מקום־עבודה בביתה של פולניה.

„אצל הגויה הזאת היה לי טוב מאוד. העבודה היתה קלה“, סיפרה לאה. „היה עלי להשגיח על ילד קטן. בלילה הייתי צריכה לעזור לגויה לבשל סאמאגון⁴. היא היתה אשה טובה, פאטריוטית פולניה. בלילות היו באים אנשים, מתדפקים על הדלת. הייתי עוזרת לה להוציא את הסאמאגון. אני חושבת שהם היו פארטיזנים. לפעמים היה בא אליה גם גרמני, האהוב שלה. היא היתה אשה מצויינת, אבל מוכרח היה להיות לה אהוב גרמני, אחרת היו חושדים בה.“ הסבירה לי לאה.

„יום אחד יורדת אני למרתף, להביא תפוחי־אדמה ומה אני רואה? אבא עומד שם. אבא סיפר, כי נאלץ היה לבוא. לא היה לו מקום להתחבא. ימים אחדים נשאר במרתף. הייתי מביאה לו אוכל. גונבת ומביאה. לבסוף ברחנו שנינו משם. שום גוי לא רצה לקבל אותנו. המכרים הטובים ביותר היו פותחים סדק צר בדלת. יד היתה מושיטה פרוסת־לחם והקול היה מתחנן: „לכו מכאן“...“

עברו ימים לחייה של לאה נתמלאו קימעה. הרופא הצליח לשכנע אותה, שתקבל תרופות. במטבח היו מכינים בשבילה מיני מטעמים. מדי פעם התחיל אפילו להופיע חיוך על פניה. הבנות היו מצליחות להביא אותה לאסיפות הקבוצה. נדמה היה לי, כי הכול הולך למישרין.

יום אחד באה לאה לשיעור. מצבר־רוחה היה רע. לא רצתה כלל לפתוח את הספר. התחילה מייד לטעון, כי לה אין מזל. מעולם לא היה לה מזל. היא סיפרה לי סיפור ארוך על פולניה טובת־לב בשם באביאש, שבביתה הסתתרה.

„באביאש היתה עובדת קשה. עזרה באפיית לחם. מקום־מגוריה בביקתה, בקצה העיר, בחלם. בתי־יחידה היתה לה. ילדה קטנטונת, כבת ארבע—חמש. אני השגחתי על הקטנה. השכנים התחילו מתלחשים. במיוחד הציק שכן אחד לבאביאש: „אם לא תסלקי את היהודיה, נמסור גם אותך לגרמנים“. על האיום הזה היה חוזר תכופות. יום אחד נכנסה באביאש הביתה. אמרה לי להיכנס לארגו, כיסתה אותו בקרש והעמידה עליו שני דליי מים. את כל זה עשתה ברגעים ספורים. אחר־כך פתחה את הדלת וצעקה: „הכנסו, אדרבה, תראו, האם יש פה יהודיה, חפשו, אדרבה!“ השכנים נכנסו, חיפשו ולא מצאו.“

„אבל, היות ואין לי מזל, נכנסו פעם אנשי הגסטאפו במפתיע. לא הספקתי להסתתר. השכנים התאספו מסביב הבית. פתחתי חלון וקפצתי. רדפו אחרי אנשים וכלבים. פולניה אחת תפסה אותי, ז'ידובקה, צעקה. איני יודעת, כיצד הצלחתי להתחמק מידיה. רצתי במהירות כזאת, שאף אחד לא השיג אותי. יצאתי לשדה הפתוח. נכנסתי בין סרפדים. נצמדתי בכל הכוחות אל האדמה ושכבתי בלי להניע אבר. בלילה, בשעה מאוחרת מאוד, חזרתי אל באביאש. החל מאותו יום הייתי מסתתרת לרוב במרתף. לפעמים הייתי נכנסת הביתה, רק כשבאביאש היתה חוזרת מהעבודה. יום אחד ניגשתי לחלון, הסטתי קצת את הווילון. על המידרכה ממול עמד אבא. בידיו החזיק ילד קטן, יהודי. איני יודעת, מי היה הילד. הסתכלתי

4 י"ש ביתי.

בעיניו של אבא. אבא עמד ולא הסיר ממני את עיניו. זה ארך הרבה זמן. לא דיברנו. עמדנו והסתכלנו. מאז לא ראיתי עוד את אבא.

„מעולם לא היה לי מזל“, הוסיפה. „תמיד רדפו אחרי. בכל מקום היו מגלים אותי, אפילו, כאשר באביאש צבעה את שערותי במי־חמצן והיתה בטוהה, שאיש לא יכיר אותי. פעם ניסיתי לצאת החוצה לפנות־ערב. עברתי את הרחוב שלנו במהירות־הבזק. כשהגעתי לרחוב מרוחק, הלכתי לאט־לאט. כנופיית שקצים באה לקראתי. הם הכירו אותי מייד. „הנה לאה!“ צעקו. ברחתי. הם רדפו אחרי, השיגו. „תני כסף ולא, נקרא לגסטאפו!“ אמרו. היה לי השעון של אמא. מסרתי להם. הם עזבו אותי. לא יכולתי עוד להישאר בביתה של באביאש. שוב צריכה הייתי לחפש מקום חדש. ככה זה, כשאינ מזל...“

גם למחרת לא היה לבה של לאה טוב עליה. הפעם לא סיפרה כלל. לשאלות ענתה בהן ולא. ביום השלישי לא באה לשיעור כלל. למחרת, בשעות הצהריים, התפרצו בנות להדרי.

„אינך יודעת, מה קרה“, התחילה יוכבר.

„תני לי לספר, אני החזקתי בה“, טענה רינה. „עמדנו בשער החצר והסתכלנו. גם לאה עמדה אתנו. עברו שתי נזירות. הן הלכו לאיטן. פתאום התפרצה לאה והתחילה לרוץ אחריהן. „אחיות, אחיות!“ צעקה. הבנתי מייד, מה שהיא רוצה. רדפתי אחריה. החזקתי בה ובכל הכוחות משכתי אותה אל החצר שלנו. בינתיים באו כל הבנות. האחיות הסתכלו רגע. הן השבו, כנראה, שאנחנו לועגות להן וצועקות סתם והמשיכו בדרכן.“

הבנות היו נרגשות כולן.

„ומה, אם רצתה להחליף כמה מלים עם האחיות?“ שאלתי, „אולי הן מכרות שלה?“

„לא, אין הן מכרות שלה. היא רצתה לבקש אותן, שתקחנה אותה מכאן. אני יודעת“, דיברה רינה בביטחון.

אותו יום באתי כרגיל אל השיעור. לאה התאוננה על כאבי־ראש ושכבה במיטתה. סרתי פעם ופעמיים אל חדרה. כל פעם, כששמעה את צעדי, משכה את השמיכה מעל לראשה ו„ישנה“.

חלפו ימים. שוב חזר הכול למסלול הרגיל. מעולם לא שאלתי את לאה על „האחיות“. גם את הבנות השבעתי, שלא להזכיר כלל את המקרה, לשכוח. הוספנו ללמוד. גם סיפורה של לאה נמשך.

היא סיפרה לי על אנשי ר.ג.א.⁵ שבאו פעם לכפר, כאשר התגוררה בביתו של איכר ועבדה אצלו כרועת־צאן. אנשי ר.ג.א. חיפשו ילדים פולניים שנתיתמו בזמן המלחמה. גם אל לאה באו. היא סיפרה להם, כי באה מכפר יאגודזין, שאת תושביו אספו האוקראינים בכנסייה ושלחו בה אש. את הסיפור על יאגודזין שמעה מפי האיכר.

„בתחנת המיון שאלו אותי“, סיפרה לאה, „מה שמי. אני לא הססתי, מריה ושניבסקה“, אמרתי, „שם האב?“, „סטאשק“, „האם?“, „זושיה“, סיפרתי להם, שהיה

5 R.G.O. — Rada Główna Opiekúnca מועצה מרכזית לסעד (לעזרה).

לי אח בשם יאנק ואחות יאנקה. עניתי לכל השאלות בלי לחשוב אף רגע. איש אחד ישב בתחנה. חיכה איני יודעת למה. גשי אלי, ילדה, אמר, גם אני מיאגודו'ין. מי היה אביך? נבהלתי, אבל הבנתי, שעלי לענות כפי שכבר עניתי: סטאשק וישנובסקי'. הכרתי אותו. היה אדם טוב, אמר האיש... עד היום איני יודעת, האם באמת היה איש כזה בכפר, או הפולני רצה פשוט לעזור לי.

לאה התחילה לספר לי על החיים במינזר. על האחיות הטובות והרעות. סיפרה על ילדה פולניה מחלם שהיתה שולחת לה כל הזמן מכתבים. מכתבים אלו עזרו לה הרבה.

„הייתי מספרת לחבירות שלי, כי הילדה היא דודנית שלי. הן האמינו לי. היו רבות עם הבנות שבכיתות האחרות, שהיו טוענות, כי יהודיה אני: אם היא יהודיה, מניין לה הדודנית מחלם? נגד הוכחה זו לא היה להן פתחון-פה.“

יום אחד שרה לאה באוזני שיר היתולי שלימדו אותה במינזר:

יצאו יהודנים למלחמה
אי וי'וי, פאם פאם, פאם —
למרות שהזמנים שקטים היו.
אי, וי, וי, פאם, פאם, פאם
הקימו רעש ומהומה
וברחו היערה.

אני לא התלהבתי מהשיר. לאה הרגישה בדבר והוסיפה מייד:

„לא השתתפתי כלל בהצגה הזאת. שרתי רק את הפזמון החוזר עם המקהלה. רק בכנסיה שרתי סולו. היה לי מורה לזימרה, פולני. כאשר אנשים היו רואים אותי ברחוב, היו מצביעים עלי: זאת הילדה בעלת הקול היפה, ששרה בכנסיה. בכנסיה שרתי תפילות. כאשר היה עלי לשיר בהצגה שירי-לעג על היהודים, הייתי מתפללת תמיד בלבי: אלוהי היהודים, אל תעניש אותי.“

לאה התחילה לבוא לכל אסיפות הקן. בחזרות המקהלה היתה יושבת מהצד, מקשיבה. הבנות סיפרו, כי פעם התחילה אפילו לשיר „אל ראש ההר“, אבל כאשר שמה לב, שמקשיבים לה, הפסיקה מייד.

„יש לה קול נהדר“, סיפרה חנה.

„היא שרה פי-אלף יותר יפה מצפורקה ואפילו מבתקה, התלהבה יוכבד. עד היום איני מבינה, בזכות מה התהלכה לאה בבית, כשכולם מגלים כלפיה סבלנות מיוחדת. אם החליפה מלים ספורות עם אחת הבנות, היתה זו מוסרת את דבריה מפה-לאזון, בלי להשמיט מלה. הכול עקבו אחרי מעשיה. התפלאו מכל מלה טובה שאמרה. התייחסו אליה כאחים מבוגרים לבת-זקונים.“

יום אחד ניגש אלי אריה'צ'קה.
„ניכנס רגע למזכירות. יש לי אפתעה בשבילך.“
הוא שלף מכיסו מכתב והגיש לי.
„קראי.“

„המכתב כתוב פולנית, איני מבינה. תקרא בקול.“
אריה'צ'קה קרא: „אדון נכבד! בזה הנני מודיעה, כי וישניבסקה מאריה נחטפה

עלידי יהודים. ומבקשת לבוא לקחתה בהקדם האפשרי, כי יותר אינה מסוגלת לסבול. ובכן, אם ישנה אפשרות, אני מבקשת לעשות את זאת למעני ולבוא לקחתי. כי אני נמצאת בסביבה יהודית ואיני יכולה לסבול את זה. אני מחכה באי-סבלנות. יבורך יזוס כריסטוס, מארישה (חתימה). פ.ס. אני מבקשת לבוא מהר.

„נו?“ שאל אריה צ'קה.

„כיצד הגיע המכתב לידיך?“

„נכנסתי לחדר הבנות. היפשתי ספר שנתתי לליובה. ליובה אמרה, שהספר מונח בארון הקטן. חיפשתי מתחת לערימת הספרים — את היתר לא שמעתי...“

כאשר התיישבתי בשעת השיעור מול הילדה, לא הייתי מסוגלת לפתוח את הספר. הילדה הסתכלי בי, חיכתה.

„לאה, את כתבת את המכתב הזה?“ הושטתי את המעטפה מול פני הילדה.

כתמי אודם הופיעו בלחייה. אישוני העיניים התרחבו, הפה נפער.

„מתי את רוצה לחזור למינור? נזמין את האנקה. היא תסתכן בשבילך בשנית.

תבוא ותחזירי. הגידי רק, מתי.“

לא היכית לתשובתה. האכזבה, אזלת-היד והכאב ללא-ישוא התערבו יחד ופרצו ממעמקי-לבי בקולי קולות. היה בצעקות הללו של דברים, שבכל אחת מהם היתה חבויה אמת גדולה ומרה וכשחברו כולם יחד, יצרו נאום ארוך ובלתי-נסבל. לא היה בכוחי לעצור.

„את יהודיה. לא תוכלי לברוח מאמת זו. תוכלי לשכנע חבירה אחת ושניה, שאת מארישה וישניבסקה והשלישית תקום ותטיח בפניך, ז'ידובקה! אם את בוחרת בדרך זו, לכי לך. איש לא יעכב בעדך. אין צורך בכומר שיבוא להציל אותך מדינו.“

„ועל אמך? עליה חשבת? מה היתה היא אומרת לך?“

לבסוף נשכחה לאה לגמרי והצעקות היו נגד העולם כולו, ונגד כל מה שעולל לנו.

ופתאום הופיעה מבעד הערפל דמות קטנה, רזה. ילדה יהודיה בעלת עיניים גדולות, שחורות, מבוהלות, שעמדה נבוכה ומחוסרת-אונים. רחמים הציפו את לבי. היה ברור לי: לא כך היה עלי לנהוג.

„הגידי את, טענתי עכשיו באוזני הילדה, „כיצד להוכיח לך, כי רק את

טובתך דורשים אנחנו, הגידי! מדוע אינך מאמינה לנו?“

דמעות זלגו מעיניה של לאה. היא אספה את המחברות מהשולחן.

„עוד לא מאוחר. את יכולה עוד להחליט,“ קראתי אחריה, כאשר פנתה לעבר

הדלת. היא נעצרה, נפנתה אלי, שפתיה היו מכווצות. לא הוציאה הגה. הלכה.

למחרת בשעות הצהריים הגיע אברהם ש. הוא בא להודיע לנו, כי ביום המיועד השבוע לא תגיע „סחורתו“.

„צריך יהיה לדחות לזמן-מה,“ אמר.

היה זה בחמישי במאי. מפי אברהם נודע לנו, כי אמש יצאו עשרים ושבעה חברים מקיבוץ „גורדוניה“ בקראקוב, דרך העיירה נובי-סונץ, אל גבול סלובקיה.

שני מורי־דרך ליוו אותם ואיש ה"ברייחה". אנשי א.ק. התנפלו על הקבוצה מהמארב. ארבעה־עשר איש נרצחו, שישה נפצעו קשה והיתר הצליחו לברוח. אברהם מיהר. היה עליו להגיע בעוד מועד לישיבת חירום של ה"ברייחה" שנקבעה בוואלדנברג. קראנו לאסיפת הילדים. סיפרנו להם על האסון. מאוחר בלילה הוסיפו הילדים להתלחש במיטותיהם.

אותו יום לא נפגשתי עם לאה. גם למחרת לא מצאתי שעה פנויה לפגישה. כאשר הגעתי ביום השלישי בשעה הקבועה, ישבה לאה בחדר וחיכתה. הפעם פתחתי את הספר וללא כל הקדמות התחלתי מסבירה לה את השיעור החדש. הרגשתי שהילדה אינה מקשיבה. המשכתי בשיעור. לא היה לי כל רצון לפתוח בשיחה.

לפתע נפל חפץ מבריק על הספר. הצלב הכבד, המוזהב. הרימותי את עיני.

לאה ישבה חיוורת כסיד.

"קחי את זה," הצביעה על הצלב, "כאשר נגיע לפלשתינה, תמסרי לי."
"אברהם שומר בביתנו על כל דברי הערך של הילדים. אני איני יודעת לשמור. אצלי הולכים חפצים לאיבוד."
"תמסרי את לאברהם."

תלשתי דף מפנקסי, עטפתי בו את הצלב. לבי הלם בחזוקה. הבנתי, כי עלי להגיד משהו לילדה, משהו חשוב, שיהיה לה למישענת במקום הצלב. שום רעיון לא עלה במוחי.

"נו, עטפתי, אמסור. ועכשיו הקשיבי היטב, כי מחר תצטרכי לחזור לפני על הכול..."

לאה קירבה את הכסא אלי וזוג עיניים שחורות, יהודיות, הביטו בי...

THE CROSS

Nesia Orlowitz

This chapter from a forthcoming book on the rescue of children from the holocaust. The authoress collected these children in Hashomer Hatzair children's homes in post-war Poland, and her book contains some of their stories. The present story concerns a little girl who was saved by a nunnery and the difficulties encountered in taking her out of there and returning her to the Jewish folk.

AN ORDINARY YOUNG JEW TURNED HERO

Yosef Arieli

A short episode from Jewish underground experience in France. It relates the story of an underground fighter who saved his fellow-fighters while on the threshold of death.

THE STORY OF HALINA

Yehuda Bauer

A small Jewish girl in Poland lost her parents and had to go begging for refuge in villages. After the war she was adopted into a Polish family and wanted to become a Catholic. In her testimony Halina, now a mother in one of the kibbutzim, relates how she left the Polish family and left on her way to Palestine.

EMANCIPATION AND ASSIMILATION

Yaakov Turi

This article deals with the concept of *emancipation*, which constitutes a single act, as well as a process of struggle, and is also the situation consequent upon the results of such struggle — release from restrictions. Since the nineteenth century, its connotation has been transferred from the liberation of individuals alone to the liberation of *groups* from enslavement and curtailment of rights.

The author does not accept the idea that emancipation necessarily causes assimilation. He analyzes the various levels of this concept, from